

Ніна Крилова,
Ірина Лаврова

Політика українських урядів 1917–1920 рр. щодо релігії та Церкви

Розкрито державну політику Української центральної ради та Української держави гетьмана П. Скоропадського в релігійному питанні. Проаналізовано взаємовідносини держави та Церкви у справі відродження Української автокефальної православної церкви.

Ключові слова: політика, держава, релігія, Церква, Центральна рада, Гетьманат, політичні партії, автокефалія, Українська православна церква, автономія, уряд, духовенство

Процеси демократизації громадського життя та формування нового національного громадянського суспільства посилюють інтерес до вивчення історії державотворення та ставлення держави до такої духовної інституції нашого народу, як Українська православна церква (УПЦ). Актуальність цієї теми пояснюється також останніми подіями в Україні – Майданом 2013–2014 рр., де представники УПЦ активно підтримали прагнення народу України.

В сучасних умовах розбудови незалежної держави досвід державної політики попередніх українських урядів щодо релігії та церкви, і зокрема щодо автокефалії УПЦ, не тільки викликає велике наукове зацікавлення, а й має також важливе суспільне значення. Аналіз діяльності урядів Центральної ради та Української держави П. Скоропадського стосовно Православної церкви дає змогу оцінити досвід (як позитивний, так і негативний) державного будівництва та запобігти повторенню колишніх помилок і прорахунків. А отже, проблема взаємин держави й Церкви в питанні автокефалії УПЦ потребує дослідного з'ясування.

На початку ХХ ст. стан Православної церкви характеризувався глибокими суперечностями. В Україні, яка перебувала у складі Російської імперії, жила п'ята частина її православного населення¹, проте УПЦ ще з кінця ХVІІ ст. була підпорядкована Московському патріархатові. В умовах розгортання національно-визвольного руху назріла потреба церковної реформації. І самому прогресивному духовенству, і новим українським урядам необхідно було визначитися у своєму баченні державно-церковних відносин, а також визначити місце Церкви в суспільному процесі.

Це виявилось непростим завданням, адже протидія офіційній російській Церкві в Україні ускладнювалася тим, що обидва народи – український та

російський – мали єдину православну віру, що унеможливило розвиток визвольного руху під гаслом неприйняття чужої релігії. За таких обставин найкращим виходом була автокефалія, яка за своєю суттю відповідала автономно-федералістичним устремлінням політичних лідерів партій.

Такий варіант національно-церковної програми не суперечив стратегії більшості українських політичних партій. Можливо, цьому сприяло й те, що багато їхніх керівників були вихідцями зі священницьких родин або самі мали духовну освіту². Події 1917 р. дали надію на вирішення проблеми становлення національної Церкви, і ця надія покладалася на допомогу урядів Української центральної ради та Української держави гетьмана П. Скоропадського.

Як свідчить огляд наукової літератури, у конкретно-історичних творах вітчизняних учених, присвячені дослідженню діяльності згаданих органів української влади, що їхня взаємодія з Церквою висвітлюється досить поверхово³. Науковці, як правило, прагнуть дати об'єктивну оцінку подіям нашої історії перших двох десятиліть ХХ ст., проте ціла низка питань, пов'язаних із державною політикою українських урядів у справах релігії та Церкви, залишаються належно розглянутими.

Більш повно державно-церковні взаємовідносини в добу Української національної революції 1917–1920 рр. описав Д. І. Дорошенко⁴. Приділивши значну увагу політиці гетьмана П. Скоропадського та його органів влади щодо УПЦ, автор доводив, що гетьманський уряд від самого початку був схильний до ідеї незалежності Православної церкви, однак вважав, що проголошення такої самостійності має відбутися канонічним шляхом – на соборі.

Позитивну оцінку діяльності Центральної ради та Гетьманату в церковній сфері знаходимо в працях українських істориків діаспори. Так, І. Нагаєвський у книзі «Історія Української держави двадцятого століття»⁵ відзначає піднесення церковного життя та відродження української національної ідеї на початку ХХ ст., але водночас він підкреслює й байдужість провідних діячів Центральної ради до Церкви та фактичне відсторонення духовенства від розбудови національної державності.

Можливість більш детального й об'єктивного вивчення теми дають напрацювання українських вчених з історії релігії в Україні. Зокрема, у роботах В. Ульяновського та Б. Андрусишина⁶ опубліковано багато архівних документів згаданого періоду, на основі яких розкривається державна політика Української центральної ради й позиція її головних угруповань у релігійному питанні. Грунтовний релігієзнавчий аналіз проблем становлення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та ставлення влади до автокефалії здійснено в системному 10-томному дослідженні «Історія релігії в Україні»⁷.

Характерно, однак, що в сучасній навчальній літературі з курсу історії України відсутній опис політики українських урядів у релігійній сфері. І це

попри те, що саме зволікання з вирішенням проблем Церкви, неврахування ролі духовного чинника в справі державного будівництва в Україні 1917–1920 рр. стало однією з причин поразки як окремих її урядів, так і Української національно-демократичної революції в цілому.

Науковою новизною даного дослідження є спроба показати в історичному контексті еволюцію поглядів та державну політику Центральної ради й Гетьманату П. Скоропадського щодо становлення національної Церкви та її боротьби за проголошення автокефалії.

Мета статті – вивчення діяльності українських урядів, спрямованої на підтримку прогресивного духовенства в його намаганнях відродити УАПЦ, у добу Центральної ради та Гетьманату П. Скоропадського. Для досягнення цієї мети необхідно передовсім описати активність національно налаштованого клиру, що змагав до відновлення УАПЦ, а також розглянути конкретні урядові заходи в релігійному питанні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період існування Центральної ради (4 березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) та Української держави П. Скоропадського (29 квітня 1918 р. – 14 грудня 1918 р.).

Революційні події 1917 р. призвели до краху самодержавства. На тлі кардинальних суспільно-політичних змін на теренах колишньої Російської імперії створюються демократичні органи влади на місцях. У Києві 4 березня 1917 р. на політичній арені з'явилася Центральна рада як орган влади в Україні. Вона ставила собі за ціль відродження української державності.

Православна церква в Україні теж прагне незалежності від Російської православної церкви, але розуміє, що без сприяння нового уряду досягти цього неможливо. Національно налаштоване духовенство виступило з ініціативою поєднати зусилля в напрямку розбудови самостійної Української держави та відродження рідної Церкви. Проголосивши своєю метою автокефалію, духовенство розпочало підготовку до скликання Всеукраїнської церковної ради.

Однак сподівання на підтримку з боку уряду не справдилися. На жаль, нова українська влада залишилася байдужою до організаційної роботи церковних ієрархів. Це пояснювалося тим, що представники політичних партій, які входили до Центральної ради, по-різному розуміли місце Церкви та її роль у консолідації суспільства. Для прикладу, партія соціалістів-революціонерів та партія соціал-демократів у своїх програмних документах передбачали відокремлення Церкви від держави й узагалі вважали релігію особистою справою кожного⁸. Іншу позицію займала Українська партія соціалістів-федералістів, яка визнавала необхідність автокефалії Православної церкви в межах України та відстоювала її українізації⁹.

Варто зауважити, що в рамках питання про українську державну автономію Центральна рада могла вимагати й автокефалії для Церкви. В усіх епархіях України навесні та влітку 1917 р. відбувалися собори, на яких порушувалися

такі проблеми, як українізація Церкви, її розвиток, повернення їй первісних прав і привілеїв, введення в богослужіння української мови¹⁰. Проте Центральна рада не змогла позитивно оцінити таку активність православних священників і тим самим втратила підтримку з боку патріотичного духовенства. Керівництво Центральної ради мало власний погляд на місце Православної церкви в суспільстві. Перший український уряд на чолі з його головою В. Винниченком намагався не втручатися в церковно-релігійні справи, називаючи їх приватними, на які не поширюється компетенція урядових установ¹¹.

Незважаючи на все це, активна боротьба за відродження УАПЦ продовжувалася. У вирішенні цього питання активну позицію зайняв доцент Київського університету св. Володимира Іван Огієнко, який відстоював рідну Церкву, мову, народні звичаї та традиції. Він з великим оптимізмом сприйняв створення Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР), завдання котрої вбачав у національній організації духовенства, орієнтації його на реалізацію ідеї побудови демократичним шляхом Української держави. Однак ініціатива І. Огієнка сформувавши державний орган, який опікувався б проблемою національної Церкви (щось на зразок Секретаріату церковних справ), урядом Центральної ради була відхилена. На пропозицію ж призначити цього видатного діяча генеральним секретарем церковних справ М. Грушевський відповів: «Обійдемося без попів»¹².

Оскільки вище українське керівництво – голова Центральної ради М. Грушевський і голова Генерального секретаріату В. Винниченко – ігнорували питання церковної реформи, то скликаний у Києві 13 січня 1918 р. Всеукраїнський церковний собор проходив практично без участі держави. Налаштований на дерусифікацію Церкви, цей собор не зміг завершити своєї роботи через наступ більшовицьких військ на Україну та складні політичні події в ній у січні-березні 1918 р.

На початку 1918 р. позиція Центральної ради щодо УПЦ змінилася. При Міністерстві внутрішніх справ був створений Департамент ісповідань для регулювання відносин держави з Церквою. До основних функцій цього органу входили інформування церковних установ про урядові рішення та контроль за їхнім виконанням, фінансова підтримка церковнослужителів, цензура видань духовного відомства, облік та збереження церковних раритетів¹³. Проте за короткий період свого існування Департамент ісповідань практично нічого не встиг зробити із запланованих завдань.

Отже, Українська центральна рада недооцінювала суспільну роль Церкви та релігії в процесі державотворення, допустившись таким чином великої помилки. Церковно-релігійні справи у той час вирішувалися досить неясно, бо й саме питання суверенітету України тоді теж залишалося дискусійним. Центральна рада пройшла довгий шлях від автономії до проголошення самостійної Української

Народної Республіки IV Універсалом 22 січня 1918 р. Незважаючи на те, що проголошення незалежності України давало правову підставу для підвищення статусу української Церкви, цей шанс не був використаний. Згодом більшовицький напад на Україну надовго зупинив процес релігійної реформи.

Криза Центральної ради призвела до падіння проголошеної нею Української Народної Республіки. Її заступила створена в результаті державного перевороту Українська держава гетьмана Павла Скоропадського, який, на відміну від М. Грушевського та В. Винниченка, був людиною віруючою, тож можна було сподіватися, що ставлення до Церкви та релігії за Гетьманату в Україні зміниться на краще. Важливою обставиною було й те, що, на відміну від попереднього, новий уряд шукав порозуміння з Церквою, яка мала великий вплив на православне населення. Відповідно до «Закону про тимчасовий державний устрій України»¹⁴, християнській православній вірі відводилася важлива роль: вона визнавалася «первенствующою» в Українській державі.

Водночас погляди П. Скоропадського на незалежність Церкви не збігалися з категоричними вимогами автокефалістів про повне відокремлення. Гетьман стверджував, що як сама Російська імперія, так і Церква потребує широкої реформи на федеративній основі. Тобто насправді гетьман був прихильником автономії УПЦ, але тільки за умови духовного спілкування з Московським патріархатом. Це дозволяє зробити висновок, що ідея автокефалії на той момент ще не достатньо визріла і втручання держави в церковне життя було несвочасним. Як зазначав сам П. Скоропадський, в церковному питанні він постійно перебував між двома вогнями. З одного боку, ВПЦР, що виступала за українізацію Церкви та автокефалію, а з іншого боку – вища церковна ієрархія, яка була проти церковної реформи¹⁵.

Для врегулювання відносин держави з Православною церквою та іншими релігійними конфесіями було організоване Міністерство ісповідань, яке очолив професор Василь Зінківський. Це був досить поміркований український діяч, який прагнув компромісу між ворогуючими течіями в українській Церкві. Першим кроком до створення національної Церкви в Україні, на його думку, мало стати надання цій духовній інституції широкої автономії, а надалі – поступовий перехід до автокефалії.

Зміна політичної ситуації в країні (зокрема формування опозиції до гетьманського уряду та промосковська політика новообраного київського митрополита Антонія) змусила гетьмана переглянути своє ставлення до української Церкви. У виступі на Всеукраїнському церковному соборі 6 липня 1918 р. він заявив: «Щоб усі діла української церкви рішались тут, у нас, в Україні»¹⁶.

Створене за гетьмана П. Скоропадського Міністерство ісповідань стало центром формування стратегії й тактики в справах релігії. Держава взяла на себе турботу про матеріальне утримання цього Міністерства, виділивши 21 млн.

крб.¹⁷ Вивчивши внутрішньоцерковну ситуацію, його Міністри повинні були підготувати законопроекти церковно-державного характеру.

Новим поштовхом до налагодження взаємин між державою та Церквою стала діяльність нового міністра ісповідань О. Лотоцького, який рішуче обстоював ідею реформування УПЦ на засадах автокефалії. Він вважав автокефалію української Церкви не лише церковною, а й національно-державною необхідністю¹⁸. Але встановити автокефалію УПЦ не вдалося, оскільки в листопаді почалося антигетьманське повстання, внаслідок чого П. Скоропадського було усунуто від влади. У зв'язку з цими подіями, Всеукраїнський церковний православний собор згорнув свою роботу.

Підсумовуючи політику гетьмана П. Скоропадського стосовно УПЦ, потрібно наголосити, що гетьман особисто прихильно ставився до її самостійності, виходячи з твердження, що в незалежній державі має бути своя Церква. І хоча всі заходи гетьманського уряду в церковному питанні здійснювалися фактично в часи громадянської війни та постійної загрози воєнної інтервенції, уряд робив усе можливе для відновлення Української автокефальної православної церкви. Проте вирішилася справа надання автокефалії УПЦ уже завдяки зусиллям наступних урядів.

Таким чином, аналіз подій Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. показує, що сформовані під час неї українські уряди здебільшого не розуміли або не хотіли розуміти проблем духовенства, яке прагнуло відродження національної Церкви, і не сприймали його як союзника в українському державотворенні. Найбільше це стосується політики Української центральної ради. Зволікання її лідерів в питаннях залучення Церкви до розбудови незалежної держави і становлення УАПЦ є, на нашу думку, одним із тих факторів, які призвели до втрати авторитету й довіри до Центральної ради, а згодом і до її поразки. Що ж до релігійної політики Гетьманату П. Скоропадського, то короткий термін перебування при владі та антигетьманське повстання не дали змоги довести справу відновлення автокефалії до кінця.

Вивчення діяльності наступних урядів України, зокрема Директорії та радянської влади, коли ідея автокефалії УПЦ була втілена в життя, вбачається перспективним напрямком подальших досліджень. Крім того, вважаємо за необхідне ввести в навчальний курс історії України тему релігійної політики українських урядів 1917–1920 рр.

- 1 Історія релігії в Україні: у 10 т. / редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К.: Український Центр духовної культури, 1996–1999. – Т. 3: Православ'я в Україні / за ред. А. Колодного, В. Климова. – 1999. – С. 337.
- 2 Там само. – С. 347–349.
- 3 Бойко О. Д. Історія України: Посібник / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2003. – 656 с. (Альма-матер); Новітня історія України (1900–2000): підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. П. Дрожжин та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с.; Світлична В. В. Історія України: навч. посіб. / В. Верстюк. – К., 1997. – 233 с.; Солдатенко.

- 4 Див.: Верстюк В. Українська Центральна Рада: навч. посіб. / В. Верстюк. – К., 1997. – 233 с.; Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К., 1999; Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроба творення і причини поразки / Д. Яневський. – К., 2003. – 174 с. та ін.
- 5 Дорошенко Д. Ілюстрована історія України 1917–1923 рр.: в 3 т. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1930. – Т.2: Українська гетьманська держава 1918 року. – 424 с.
- 6 Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К.: Український письменник, 1993. – С. 280.
- 7 Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради): навч. посіб. / В. І. Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 200 с.; Ульяновський В., Андрушишин Б. Церква в Українській Гетьманській державі: попередні нотатки та документи // Останній гетьман (Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873–1945). – К.: Академпрес, 1993. – 262 с.
- 8 Історія релігії в Україні: у 10 т. – 560 с.
- 9 Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993. – С. 41, 97.
- 10 Там само. – С. 150, 191.
- 11 Історія релігії в Україні: у 10 т. – С. 355.
- 12 Історія релігії в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. – К.: «Знання», КОО, 1999. – С. 498.
- 13 Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові / І. Огієнко. – 2-ге вид., допов. – Вінніпег: Вид. т-ва «Волинь», 1968. – С. 8–9.
- 14 Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – С. 57-72.
- 15 Скоропадський П. Закони про тимчасовий державний устрій України // Державний Вістник. – 1918. — № 1. – 16 травня. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>.
- 16 Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – К.: Філадельфія, 1995. – С. 197–199.
- 17 Промова Гетьмана Павла Скоропадського на Всеукраїнському церковному Соборі 6 (23) липня 1918 р. // Останній гетьман. – К., 1993. – С. 351–352.
- 18 Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьмана Скоропадського). – С. 47–48.
- 19 Історія релігії в Україні: Навч. посіб. – С. 499.

Summary

Nina Krilova, Irina Lavrova

The policy of the Ukrainian Governments in 1917–1920 on religion and church.

The state policy of the Central Council of Ukraine and Ukrainian State of Hetman Skoropadskiy in the religious issue is discovered. The relations between the church and state in the matter of rebirth of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church are analyzed.

Keywords: politics, government, religion, the church, the Central Rada, the Hetmanate, political parties, the autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church, the autonomy, the government, the clergy